

CONGOLINA

Nadia Nsayi

CONGOLINA

De erfenis van Nele Marian

DE GEUS

© Nadia Nsayi, 2023

Oorspronkelijke titel dichtbundel *Poèmes et Chansons*,

verschenen bij Editions de l'Expansion coloniale, Brussel

De uitgeverij heeft getracht de rechthebbenden van de originele tekst te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht wordt verzocht contact op te nemen met de uitgeverij.

Nederlandse vertaling gedichten © Grâce Ndjako en De Geus bv, Amsterdam 2023

Omslagontwerp Paul Pollmann

Omslagbeeld © Leyla Cabaux

Typografie binnenwerk Heldr werk

ISBN 978 90 445 4446 6

NUR 321

Voor mijn yaya, mijn grote zus Mimi Nsayi (1974-2022),
en voor alle moedige vrouwen.

Inhoud

Inleiding	9
Metiskind in Lisala	12
<i>Kalinga</i>	22
Op internaat in Casteau	24
<i>Dood in de wildernis</i>	27
<i>Lied van de peddelaars</i>	32
Afrikaanse dichteres in Brussel	37
<i>De boot van Bakundi</i>	40
<i>Serenade voor Jaky</i>	47
Oorlogsjaren in Luik	54
<i>De woelige</i>	62
Tot de dood ons scheidt	64
<i>Ver van de trommels</i>	71
Conclusie: wel of geen eerbetoon?	73
<i>Congolina</i>	88

Dankwoord	91
Tijdslijn	93
Noten	95
Bibliografie	99
Verantwoording	103
<i>Poèmes et Chansons</i>	105

Het is 22 februari 2022, een sombere winteravond. Exact een maand geleden overleed mijn oudere zus. Een plotse en dramatische gebeurtenis. Ze werd door een hersenbloeding uit onze levens gerukt. Haar overlijden is een nachtmerrie. Ik probeer me emotioneel staande te houden, terwijl ik allerlei praktische zaken moet regelen. In mijn mailbox vind ik een bericht van een redacteur van De Geus. Ze polst mijn interesse om een boek over Nele Marian te schrijven. Nele wie? De naam zegt me helemaal niets. Maar na een korte zoektocht intrigeert de vrouw me meteen. Nele Marian werd in 1906 geboren, in het Congo van de Belgische koning Leopold II, als dochter van een zwarte moeder en een witte vader. Toen ze zeer jong was, nam haar vader haar mee naar België. Daar viel ze als een van de eerste dichters van Afrikaanse afkomst op. Ik voel meteen een soort van verbondenheid: we zijn allebei vrouw, hebben Belgisch-Congolese roots, verlieten ons geboorteland, en groeiden op in België. En we delen dezelfde passie: schrijven.

Nele Marian spreekt me aan. Toch komt het boekvoorstel op een slecht moment. Ik bevind me in een emotioneel dal. Eerder verloor ik op het hoogtepunt van de coronacrisis ook al *papi*, mijn peter. De man had mij vanaf mijn vijfde

als een dochter opgevoed, en ik had van hem als een vader gehouden. Zijn dood kwam hard binnen, maar niet volledig onverwachts omdat hij al twee jaar tegen kanker vocht. Je kunt overlijdens van dierbaren niet vergelijken. Toch voelt het verlies van mijn zus als een verlies van een andere orde, een andere categorie. Door het verdriet heb ik geen energie om na mijn eerste boek, *Dochter van de dekolonisatie*, de pen weer op te pakken. Ik kan niet anders dan het boekvoorstel laten liggen.

Stilaan maakt de winter plaats voor de zomer. De koude voor de warmte. Maar de dood van mijn zus laat nog steeds een angstaanjagende kilte achter. Haar stilte is ongemakkelijk. Pijnlijk. Ik mis haar stem. Ik mis haar dagelijkse berichten. Ik mis hoe ze me aansprak – met die eenvoudige maar zo vertrouwde woorden in een mengelmoes van Frans en onze moedertaal Lingala: *bonjour ma leki* ('dag, kleine zus van mij'). Rouwen voelt als langzaam heen en weer slingeren tussen volledig willen stilstaan en toch verdergaan, terwijl je een hart vol verdriet met je meesleept. Haar dood leidt ook tot existentiële vragen: hoe overleven we dit als familie? Hoe overleef ik dit als zus?

Zes maanden na haar overlijden wil ik het boekvoorstel toch overwegen. Ik geloof namelijk in schrijven als verwerkingsproces. Het rouwen om mijn zus valt samen met het schrijfproces van dit boek, met de reconstructie van een leven, en de wedergeboorte van een vergeten persoon.

Dit boek is ook een kwestie van verantwoordelijkheid nemen. Ik móét het schrijven, voor al die uitzonderlijke vrouwen die onzichtbaar zijn gebleven in de geschiedenis.

Want geschiedenis is vaak mannengeschiedenis. Hoe moedig of getalenteerd bepaalde vrouwen ook zijn, ze krijgen vaak niet de ruimte of slechts een bijrol toebedeeld. Nele Marian lijkt daarop geen uitzondering. Ik wil haar een grotere plaats geven in de geschiedenis. Daarom voel ik de nood haar pad te achterhalen, haar leven te beschrijven en dat verhaal te delen met jou.

Wie was Nele Marian, ofwel wie was Mathilde Huysmans, haar echte naam? Wat maakt haar verhaal los? Wat is haar erfenis? En verdient ze vandaag een eerbetoon? In mijn zoektocht naar antwoorden laat ik je in een zelfgekozen volgorde kennismaken met de gedichten uit haar belangrijkste werk, de poëziebundel *Poèmes et Chansons*, die hier voor het eerst in Nederlandse vertaling worden gepubliceerd. De oorspronkelijke versie – in de taal en volgorde waarin de gedichten in 1935 verschenen – vind je achter in dit boek.

Metiskind in Lisala

Als vijfjarige verliet ik mijn geboorteplaats Kinshasa, de hoofdstad van Congo. Samen met mijn Congolese moeder vonden we een eerste thuis in de Brusselse gemeente Sint-Joost-ten-Node. Precies op die plek start mijn zoektocht naar het leven van Mathilde Huysmans, de echte naam van Nele Marian. In het Archief- en Onderzoekscentrum voor Vrouwengeschiedenis liggen twee dozen voor me klaar: Mathildes persoonlijke archief. De zwart-witfoto's wekken meteen mijn nieuwsgierigheid, ik wil snel meer te weten komen over het leven van deze vrouw en over de man op de foto's. Ongeduldig begin ik documenten, kranten, boeken en een masterproef¹ te doorbladeren.

Na het bezoek aan het vrouwenarchief reis ik door naar een depot van het Algemeen Rijksarchief in Brussel. Daar liggen dossiers van Belgische koloniale die in Congo werkten. Een deel van het familieverhaal van Mathilde bevindt zich op deze plaats. Haar vader, Jules Jean Huysmans, was een Belg, geboren in 1874 in Brugge. Hij deed middelbare studies en kende naast het Frans, toen nog de taal van de Belgische elite, ook Nederlands. Op zijn zestiende nam hij dienst in het leger en enkele jaren later vertrok hij als ser-

geant naar Congo voor militaire opdrachten van de Force Public, het koloniale leger.²

In die periode zat koning Leopold II op de Belgische troon. Europese landen zoals Nederland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk hadden wereldwijd kolonies, en België kon niet achterblijven vond Leopold II. In 1885 slaagde de Belgische koning erin een gigantisch gebied in het midden van Afrika als privé-eigendom in te palmen. De vorst werd tegelijkertijd staatshoofd van België en van de nieuw opgerichte staat, die maar liefst tachtig keer groter was: de Onafhankelijke Congostaat, ook wel Congo-Vrijstaat genoemd. Leopold II stelde zijn koloniaal project voor als een liefdadigheidszaak. Hij zou de Congolezen bevrijden van de Swahili-Arabische handel in tot slaaf gemaakten en hen verheffen op de menselijke ladder. Het was de tijd waarin de wetenschap de mensheid nog opdeelde in verschillende rassen. Zwart (Afrikanen) werden voorgesteld als onbeschaafde 'ondermensen', minderwaardig aan witte mensen (Europeanen).

In werkelijkheid was de Belgische koning net zoals andere Europese vorsten bovenal geïnteresseerd in politieke dominantie en economisch profijt. Hij reisde nooit zelf naar 'zijn' Congo, maar zond medewerkers om het zogenaamde beschavingsproject in praktijk te brengen. Militairen gingen de strijd aan tegen de Swahili-Arabische moslims, veroverden het gebied en overmeesterden zwarte bevolkingsgroepen. Grenzen van een nieuwe staat werden willekeurig

uitgetekend, zonder rekening te houden met plaatselijke realiteiten en de wil van Afrikaanse chefs. Missionarissen moesten de zwarte inwoners, die eigen geloofsovertuigingen en tradities hadden, cultureel brainwashen en bekeren tot het christendom. Naast militairen en missionarissen vertrokken ook veel ambtenaren, ondernemers en dokters naar Congo.

Zo ook Mathildes vader, Jules Jean Huysmans. Hij kwam in 1897 voor het eerst aan in Congo. Zijn standplaats als militair werd de westelijke regio Lac Léopold II. Na drie jaar keerde hij terug naar België. In 1901 begon hij aan zijn tweede opdracht, deze keer ook in de meer centraal gelegen regio Kasai, waar hij werd gepromoveerd tot onderluitenant. Vanaf eind 1904 verbleef hij drie jaar op zijn nieuwe werkplek in Lisala³ – een naam die me bekend in de oren klinkt omdat mijn Congolese grootvader, de vader van mijn moeder, geboren werd in Bumba. Lisala en Bumba liggen op 150 kilometer van elkaar in het evenaarsgebied in het noorden van Congo. Het is een regio die veel heeft geleden onder koloniale terreur.

Op het internet vind ik een foto uit 1901 met de titel *Een karavaan van houtdragers op het plateau van Lisala*. Het beeld symboliseert hoe miljoenen Congolezen werden ingezet in een koloniale economie van plundering en uitbuiting. Ivoor en rubber leverden koning Leopold II en zijn bondgenoten in steden zoals Antwerpen en Brussel grote winsten op. Op verschillende plaatsen verzetten zwarte bevolkingsgroepen zich tegen de koloniale bezetting van hun gronden, de

dwangarbeid en het daarmee samenhangende (dodelijke) geweld. Na de kritiek van sommige Belgen op het brute regime van Leopold II, klonk er begin twintigste eeuw ook kritiek vanuit de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. Getuigenissen van Congolezen en schokkende foto's van afgesneden handen en andere ledematen leidden tot internationaal protest. Koning Leopold II moest onder druk zijn privé-eigendom opgeven en overdragen aan de Belgische staat. Zo werd België in 1908 officieel een koloniale machthebber, tot aan de onafhankelijkheid van Congo op 30 juni 1960.

Lisala, 1901

Kolonialisme en racisme zijn onlosmakelijk verbonden. Congo werd georganiseerd volgens een racistische logica van segregatie of rassenscheiding. De kleine groep zogezegd beschaafde Europeanen en de grote groep zogezegd onbeschaafde Afrikanen moesten gescheiden leven. Aanvankelijk bleef het aantal Belgen in het Congo van koning Leopold II (1885-1908) nog zeer beperkt. In 1897, toen Jules

Jean Huysmans voor het eerst in de regio aankwam, telde het gebied 1474 witte mannen, onder wie 882 Belgen. Tijdens de periode van de kolonisatie door de Belgische staat (1908-1960) groeide de witte bevolking geleidelijk. Die Europese groep bestond voornamelijk uit mannen.⁴ Lange tijd vond de Belgische overheid vrouwen niet geschikt om naar de kolonie te sturen; ze hadden minder rechten en werden als minderwaardig beschouwd. Europese mannen zochten dan ook toenadering tot (zeer jonge) Congolese vrouwen, en namen een zogenaamde *ménagère* (huishoudster) in huis. Die zwarte vrouw stond in voor huishoudelijke taken, maar het gebeurde regelmatig dat ze ook het bed deelde met de koloniaal. Er waren verschillende soorten seksuele verhoudingen en liefdesrelaties. Witte mannen mochten zonder schaamte hun behoeftes bevredigen. De intimiteit met zwarte vrouwen werd pas een probleem als er kinderen uit voortkwamen.

Uit zijn dossier blijkt dat Jules Jean Huysmans vrijgezel was toen hij als twintiger naar Congo reisde. Zoals vele andere Europese koloniale ontmoette hij een Congolese vrouw. Haar naam was Ojala. Ik weet niet hoe hun tijd samen verliep. Hoe reageerden haar ouders? Was zij het vermelden waard bij zijn vrienden en familie in België? Het is onmogelijk te achterhalen. Wat wel vaststaat is dat op 16 februari 1906 hun dochter geboren werd in Lisala, in het noordelijke evenaarsgebied. De baby kreeg de naam Mathilde Idalie Huysmans. Het meisje was in de koloniale context 'een mulat'. Ik heb een hekel aan dat woord omdat het is afgeleid van *mulato*, een muilezel ofwel een nakomeling van een ezel en

een paard. Liever gebruik ik het woord 'metis', als verwijzing naar kinderen die geboren zijn uit een Afrikaanse moeder en een Europese vader in de Belgische kolonies Congo, Rwanda en Burundi.⁵ Metissen vormden een probleem voor de rassenpolitiek van de Belgische koloniale overheid. De kinderen waren een levend bewijs van intimiteit en vermenigting tussen het zogezegd superieure witte 'ras' en het zogezegd inferieure zwarte 'ras'. Het is moeilijk te achterhalen hoeveel metissen er in de Belgische kolonies leefden omdat lang niet alle kinderen administratief geregistreerd werden. De meeste Europese vaders erkenden hun metiskind niet.⁶ De positie van de witte vader had een grote invloed op de levensloop van het kind. Juridisch gezien kreeg een kind dat officieel erkend werd door de vader zijn nationaliteit en staatsburgerschap. Indien het kind niet erkend werd, kreeg het het statuut van de Afrikaanse moeder en werd het als een verlaten en verwaarloosd kind beschouwd. Het kwam dan onder staatsvoogdij en werd vaak in een internaat voor metissen geplaatst.⁷

Door mijn eigen Belgisch-Congolese familiegeschiedenis heb ik een bijzondere interesse voor de verhalen van gemengde kinderen die in koloniale samenlevingen geboren zijn. Zo keek ik met veel belangstelling naar de driedelige documentaire *Metissen van België*, die over metissen gaat, geboren in Rwanda en Burundi. Tijdens het Belgische koloniale bestuur werden de metissen in de dorpen opgespoord, en hun moeders onder druk gezet om hen onder te brengen in internaten. Het meest bekende internaat is de kostschool Save in Rwanda. In de woelige periode rond de Rwandese

en Burundese onafhankelijkheid liet een Vlaamse zuster van het internaat ongeveer driehonderd metissen naar België overbrengen, uit angst dat ze na de onafhankelijkheidsstrijd aan hun lot zouden worden overgelaten. De zuster stuurde hen liever naar Belgische weeshuizen en pleeg- en adoptiegezinnen dan hen te laten terugkeren naar hun Rwandese en Burundese families. Verschillende mannen en vrouwen getuigen in de documentaire hoe ze als kind werden weggehaald van hun Afrikaanse mama's. Hoe ze opgroeiden zonder moederliefde of de (juridische) erkenning van hun Europese papa's. Hoe ze naar België ontvoerd werden en in het nieuwe thuisland misbruik, racisme en discriminatie meemaakten. Het is werkelijk hartverscheurend. Meer dan zestig jaar na de feiten laat de Belgische rassenpolitiek nog steeds pijnlijke littekens na. Ook het zelden gehoorde perspectief van een zwarte moeder komt in de tv-reeks aan bod. Een tengere bejaarde vrouw vertelt aan haar teruggekeerde zoon hoe ze hem tegen haar wil naar België moest sturen. Haar hele leven lang hoopte ze haar verloren zoon terug te zien. Het was confronterend om te zien wat de kolonisatie hun had aangedaan. Gelukkig hebben zij elkaar weer kunnen omhelzen. Andere moeders stierven zonder hun dochter of zoon ooit nog eens in de armen te kunnen sluiten.

Mathilde had als metis haar eigen lot. In tegenstelling tot veel andere kolonials, erkende Jules Jean Huysmans zijn kind wel. Hij ging zelfs verder dan een officiële erkenning: hij nam zijn dochter mee naar Europa, ik veronderstel om haar een goede (lees: Europese) opvoeding te geven. Dit

was zeer uitzonderlijk voor die tijd. Het is onduidelijk of Ojala, de moeder van Mathilde, nog in leven was toen haar dochter met haar vader naar België reisde. Mocht dat het geval geweest zijn, dan stond ze ongetwijfeld net als andere zwarte moeders van een metis kansloos tegenover de beslissingsmacht van de witte vader.

Ik kan er niet omheen: het verhaal van Mathilde herinnert me automatisch aan mijn eigen familieverhaal. Ik ben ook een kind van Congo en België, een nakomeling van Congolezen en Belgen, van Afrikanen en Europeanen, van zwarte en witte mensen. Tijdens de koloniale periode trok mijn Belgische grootvader als ambtenaar naar Congo. Hij verwekte bij een Congolese vrouw een zoon, die later mijn vader werd. Mijn grootvader erkende officieel zijn metiskind. Een paar jaar later keerde hij terug naar België en liet zijn zoontje achter bij de moeder. Doordat mijn vader erkend werd, heb ik vandaag als (klein)dochter toegang tot mijn Belgische familiestamboom. Mijn wortels werden gelukkig niet volledig afgesneden.

Mijn Belgische grootvader Arthur Clerebaut in Congo